

УДК: 821.161.2.09+316.7]"1920"(477):321.6(470)

Олександр Іванович Бонь,

<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України,

Факультет суспільно-гуманітарних наук,

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна;

e-mail: o.bon@kubg.edu.ua

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ 1920 РР.: ЦІНА КОМПРОМІСУ З БІЛЬШОВИЦЬКИМ РЕЖИМОМ

Проаналізовано становище літературно-мистецької інтелігенції УСРР в 1920 рр. в умовах більшовицького режиму. Запропоновано для дискусії основні форми компромісу українських митців з комуністичною владою. Окреслено найважливіші результати такого компромісу для творчості і життя літераторів.

Ключові слова: літературно-мистецька інтелігенція, компроміс, більшовицький режим, українська інтелігенція, 1920 роки.

Радянський період української історії достатньо добре вивчений і концептуально оцінений українськими та зарубіжними істориками. Втім залишаються не вирішеними важливі питання, не виробленими єдині підходи до оцінки цього періоду. Вони коливаються від парадигми більшовицької окупації до визначення періоду як форми української державності, нехай і не самостійної, у складі СРСР. Як частина цієї загальної великої наукової проблеми залишається невиробленим підхід до оцінки діяльності літературно-мистецької інтелігенції в умовах більшовицького режиму, її співпраці з владою.

У порядку постановки проблеми і дискусії з цього питання, метою дослідження є визначення форм компромісу творчої інтелігенції з комуністичною владою та впливу цього компромісу на її діяльність.

На нашу думку, ключовим підходом до цієї проблеми, що дозволяє належно її оцінити, є чітке усвідомлення, що і у 1920 років культурне життя в УСРР знаходилося під політичним, соціально-економічним та ідеологічним тиском. Без врахування цього не можливо зрозуміти події та ідеологічне спрямування творчості і загалом діяльності літераторів і митців 1920 років. Звісно, що, які всі українці, які не емігрували, мали прийняти більшовицький режим і правил гри у радянській Україні. До того ж культурно-мистецька сфера вважалась більшовицькою владою пріоритетною, оскільки була інструментом насадження комуністичної ідеології, а значить запорукою зміцнення та стабілізації режиму. Це відразу ставило питання політичного, ідеологічного та ідейного компромісу літераторів і митців з режимом. Адже у своїй більшості інтелігенція підтримала боротьбу за українську державність у 1917-1921 роках і значна частина представників молодого покоління інтелігенції брала безпосередню участь у воєнних діях про більшовицьких військ чи працювала у держаних структурах українських держав цього періоду. Віра Агєєва влучно назвала їх «петлюрівським призовом» в українську літературу.

Ця обставина приводила до недовіри і ворожості більшовицького режиму до української інтелігенції, а відтак – до гостроти проблеми компромісу з владою літературно-мистецького середовища. Ще на одному аспекті цієї проблеми наголошує І. Кошелівець: «...Література засвідчує наявність внутрішнього роздвоєння українського інтелігента в умовах радянської деспотії між голосом сумління і, всупереч йому, конечністю компромісу зі злом. Але як мова не про літературу, а про конкретний наш випадок Олександра Довженка, вона, література, не дасть нам відповіді: як людина все життя пройшла з цим внутрішнім конфліктом і що значив вимушений ним компроміс у творчості?» [4, с. 103]. І не тільки О. Довженко є прикладом такого «роздвоєння» - П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, М. Бажан також яскраві представники української

літератури, які вижили у часи сталінізму, переживали і таку особистісну кризу. У всіх цей компроміс був різним і по-різному вплинув на подальшу творчість, життя, здоров'я інтелектуалів.

Існують різні підходи і оцінки у сучасній українській гуманітаристиці щодо компромісу української інтелігенції з більшовицьким режимом. Від повного несприйняття такого компромісу до достатньо спокійного ставлення до факту співпраці з режимом як способу виживання.

З цього приводу наведемо, як приклад першого підходу, думку історика Вадима Ададунова, який оприлюднив нове дослідження про Віктора Петрова (Домонтовича), ґрунтоване на розсекречених матеріалах особової справи його як агента радянських спецслужб «Іванова» із Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України. В. Ададунов вважає, що документи 4 томів справи В. Петрова дають більш правдиву картину життя літератора і вченого, ніж інші «текстуальні проекції дійсності». Висвітлюють кар'єру таємного агента і «внутрішній світ радянської людини». Дослідник стверджує: «А ще ці свідчення спростовують поширені в сучасній українській гуманітаристиці або наївні, або ж відверто заангажовані твердження про буцімто компромісні відносини відомих інтелектуалів із репресивною системою й начебто збережену ними «інтелектуальну цнотливість». Мовляв мусили співробітничати, щоби зберегти собі життя, але як письменники чи науковці таки не поступалися своїми питомими українськими переконаннями, публікуючи в еміграційних видавництвах свої істинні думки» [2, с. 15-16]. Він наголошує, що у випадку В. Петрова про «паритетний компроміс» говорити не доводиться. «Згідно з відомими висловом Альбера Камю, «зі злом або борються, або співробітничать»» [2, с. 16]. У тому сенсі, що якщо не борешся, то стаєш його невід'ємною частиною. «Щоб урятувати себе коханого, він щедрою рукою розплачувався життям інших, тобто посутністно став «людоджером»» [2, с. 16]. На думку історика В. Петров не жертва тоталітарної системи, а її витвір, не чудом уцілілий утікач, а «засланий козачок», людини «з мінливою ідентичністю на межі української та російської культур» [2, с. 16-17]. І хоча такі твердження відомого

дослідника мають свою логіку і зрозумілий підхід, все ж зауважимо, що варто враховувати той тиск, який чинив режим на інтелектуалів того часу. А також те, що все це відбувалось вже після програшу збройної боротьби за українську незалежну державу та червоного терору 1918 – 1921 рр., коли суспільство було залякане жорстокістю більшовицьких каральних органів. Також не забуваймо і про каральну операцію більшовицької влади з висилки за кордон відомих інтелектуалів у Росії та Україні у 1922 р. Та і узагальнений підхід у розгляді випадків співробітництва, роботи секретним агентом, не є продуктивним. Адже потрібно розглядати кожен окремий випадок, мотиви такої співпраці, конкретний вплив співробітництва на долі оточуючих сексота людей.

Ідейний та ідеологічний компроміс української інтелігенції з більшовицьким режимом мав, на нашу думку, лише як крайній прояв таємне співробітництва з каральними органами. Окрім того був цілий спектр ситуацій, які визначались життєвими обставинами. Можемо у першому наближенні, у форматі дискусії, визначити такий перелік різних форм компромісу літературно-мистецької інтелігенції:

1. Віддана і свідома служба режиму. Як приклад, можна назвати Олександра Корнійчука.

2. Компроміс, заснований на страху за долю свою і рідних. На нашу думку, яскравий приклад - Павло Тичина.

3. Компроміс, який використовували митці з метою конструктивної і результативної роботи для розвитку української культури. Тут і Микола Бажан і Максим Рильський, до певної міри Микола Хвильовий, загалом більшість тих літераторів і митців, які вижили в умовах радянської дійсності.

Ідеологічне цькування та репресій у більшовицькій державі були єдиною можливою формою буття тоталітарної диктатури і відображали сутність вертикально побудованої влади на чолі з вождем. Ось як І. Кошелівець формулює її суть: «...В системі сталінського соціалізму один допомагав бити іншого, щоб пізніше загинути самому. Та як з сфери психологічної перейдемо до, сказати б, об'єктивної механіки, тоді все стає ясным: Сталін розбудовував свою деспотію

саме за цим принципом: одних бити руками інших, щоб наступною чергою знищити останніх» [3, с. 183].

Які результати компромісу літераторів і митців з більшовицькою владою? Можемо перерахувати основні, хоча цей перелік і не є, напевне, вичерпним. Це – перш за все:

1. Викривлення тематики та ідейного / ідеологічного спрямування творчості. Як приклад можна згадати заводську, колгоспну тематику у творчості літераторів вже з кінця 1920 рр. Віра Агеєва у книзі про Максима Рильського «Мистецтво рівноваги. Максим Рильський і його час» подає розділ «Співіснування з переможцями»: «У найпідліші сталінські десятиліття Максим Рильський, виконавши всі сатанинські ритуали відхрещення від дорогого минулого й розкаюючись у силовіць накинених «гріхах», єдиною підставою збереження тожсамості вважав мистецтво, культуру....» [1, с. 116].

2. Ще один результат - необхідність замовчувати теми, сюжети, факти і персоналії у творах і, особливо часто, у спогадах, самоцензура. Зокрема це добре видно у випадках, коли у «офіційних спогадах» події і оцінки можна співставити з різними варіантами документів чи авторськими правками, якщо вони є. Наприклад спогади О. Вишні про відвідини Москви та Й. Сталіна письменниками у лютому 1929 р [6, арк. 1-2.].

3. Це - ідейне і моральне роздвоєння, неприйняття «самого себе». Моральний надлом і відмова від попередніх поглядів. Найяскравіший приклад – життя, творчість і самогубство М. Хвильового. Тому вважаємо дуже точними спостереження Ю. Шаповала, який дослідив справу-формуляр лідера українського відродження 1920 рр. і назвав це «фатальною амбівалентністю» [5].

4. Також спотворила літературно-мистецьке життя «творчість у шухляду», інтелектуальне відсторонення від жорстокої дійсності у творчості: «Письмо ставало майже що єдиним у тій ситуації способом розв'язання чи хоча би пом'якшення емоційних криз і конфліктів, часткового принаймні звільнення від страху й залежності, своєрідним різновидом сповіді. До того ж ідеться про переломну епоху, коли максимально ослаблюється роль узвичаєних форм

регулювання людської поведінки, як-от релігія, мораль, традиція тощо» [1, с. 125].

5. Результатом також стали тексти літературних творів з «подвійним дном», з підтекстом. Так Віра Агеєва зазначала про деякі твори Максима Рильського: «Капітуляція перед режимом, прийняття ролі цілковито залежного придворного співця на утриманні примхливого правителя були, звичайно ж, дуже травматичними, і цю травму Максим Рильський намагається подеколи відрефлексувати в текстах-шифрах» [1, с. 157]. Наприклад, твір «Іван Голота» (1937 р.).

Таким чином, можна зробити висновок, що політичний, ідеологічний та моральний компроміс літературно-мистецької інтелігенції радянської України з більшовицьким режимом був вимушеним після програшу збройної боротьби за українську державність та посилювався політичними репресіями та ідеологічним тиском. Українські митці і літератори по різному цей компроміс переживали і він мав дуже різні форми і наслідки.

Література:

1. Агеєва В. Мистецтво рівноваги. Максим Рильський і його час. 2-ге вид., доп. І переробл. К: Віхола, 2023. 336 с.
2. Ададуrow В. (Не)таємна історія Віктора Петрова: 17 миттєвостей із життя агента радянської держбезпеки (документальний нарис). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2025. 166 с.
3. Кошелівець І. Микола Скрипник. Мюнхен: Видавництво «Сучасність», 1972. 343 с.
4. Кошелівець І. Олександр Довженко. Спроба творчої біографії. [Нью-Йорк]: Сучасність, 1980. 428 с.
5. Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий. Упоряд. Ю. Шаповал. Передмова: Ю. Шаповал, В. Панченко. Київ: Темпора, 2009, 296 с.
6. ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 2, спр. 90, арк. 1-2.

UDC: 821.161.2.09+316.7]"1920"(477):321.6(470)

Oleksandr Bon,

<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

PhD in History, associate professor,

Associate professor of the History department,

Kyiv Borys Hrinchenko University,

Kyiv, Ukraine.

e-mail: kubg@kubg.edu.ua

LITERARY AND ARTISTIC INTELLIGENCE OF THE 1920 S: THE PRICE OF COMPROMISE WITH THE BOLSEVITIC REGIME

The situation of the literary and artistic intelligentsia of the Ukrainian SSR in 1920 under the Bolshevik regime is analyzed. The main forms of compromise of Ukrainian artists with the communist authorities are proposed for discussion. The most important results of such a compromise for the creativity and life of writers are outlined.

Key words: literary and artistic intelligentsia, compromise, bolshevik regime, ukrainian intelligentsia, 1920 s.